

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.17.04>

БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ ОСОБИСТОСТІ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ ЯК КЕРІВНИЙ ПРИНЦИП ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Мерник Анастасія Муслімівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії
і філософії права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Стаття присвячена дослідженню механізму формування балансу інтересів особистості, суспільства і держави. Розкриваються механізми охорони, забезпечення та гарантування прав і свобод людини і громадянина. Надається характеристика критеріїв обмеження прав і свобод людини та громадянина. На цій основі формується ідея панування права, суть якої полягає в тому, що механізм реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина має зумовити запровадження принципу недопущення незаконного обмеження прав і свобод людини та громадянина в реальні суспільно-правові відносини українського сьогодення. Наголошується, що невисока ефективність державного управління та недостатньо розвинене громадянське суспільство може призвести до дисфункції їх взаємодії на шляху розвитку сучасної української правової держави. Робиться висновок, що знаходження розумного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави є однією з найважливіших складових такого багатого в чому ідеалістичного завдання, як формування досконалого устрою суспільства і державної влади. У роботі наголошується на тому, що зовнішнє щастя людини полягає взагалі в збереженні і збільшенні його зовнішньої досконалості; щодо держави щастя це полягає особливо в безпеці і в надлишках земних благ всіх його членів без винятку; отже, потрібно, щоб кожен громадянин був спокійний щодо своєї особистості, своєї свободи, свого майна, своїх прав, і щоб йому було полегшено досягнення коштів до його добробуту; нарешті, щоб держава підтримувалася в непохитному спокої свободи, при цьому природно розвивалася його внутрішня сила і зовнішня безпека. Формується ідея щодо складності вирішення питання взаємного врахування інтересів особистості і суспільства. Право як соціальний регулятор передбачає протизагуг декількох самостійних інтересів, які один одному протиставляються та які обмежують один одного. Призначення права й полягає саме в розмежуванні інтересів, що між собою зіткнулися. Питання про право тільки тоді і виникає, коли одному визнаному інтересу протиставляється інший, також визнаний і також вимагає для себе забезпечення можливості існування. Окрім цього, вирішення цієї суперечності і знаходження розумного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави є однією з найважливіших складових такого багатого в чому ідеалістичного завдання, як формування досконалого устрою суспільства і державної влади. Робиться висновок, що вирішення питання ефективного обмеження влади є найважливішою проблемою підтримки громадського порядку. При цьому, з одного боку, порядок неможливий без уряду, а з іншого – задача уряду повинна полягати в захисті людей від насильства і в створення умов для реалізації ними своїх інтересів. Але як тільки уряд захоплює задля вирішення цього завдання монополію на примус і насильство, вона сама стає загрозою індивіду. Примус же сам по собі може допомогти вільним

людям переслідувати свої цілі тільки в тому випадку, якщо він сприяє дотриманню в суспільстві якихось універсальних правил, які аж ніяк не направляють людини до якоїсь певної мети, а лише дозволяють їй створити і приватну сферу своїх інтересів, і захистити її від непередбачуваних вторгнень інших людей (включаючи і уряд), тим самим залишаючи йому необхідну свободу.

Ключові слова: баланс, права людини, свободи людини, інтерес, особистість, громадянське суспільство, правова держава.

BALANCE OF INTERESTS OF PERSONALITY, SOCIETY AND STATE AS A GUIDING PRINCIPLE FOR LIMITATION OF HUMAN RIGHTS

Mernyk Anastasiia Muslimivna,
Candidate of Law Sciences,
Assistant at the Department of Theory
and Philosophy of Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the mechanism of forming the balance of interests of the individual, society and the state. The mechanisms of protection, security and guarantee of human and citizen's rights and freedoms are revealed. The criteria for restricting the rights and freedoms of the individual and citizen are given. On this basis, the idea of the rule of law is formed, the essence of which is that the mechanism for the realization and protection of human and citizen's rights and freedoms should lead to the introduction of the principle of preventing the unlawful restriction of human and citizen's rights and freedoms in real social and legal relations of the Ukrainian present.

Public authorities are created by society to protect their interests, but they have the ability to devalue the powers conferred on them in their favor, since the state is endowed with legal coercion against society. It is emphasized that poor efficiency of public administration and underdeveloped civil society can lead to dysfunction of their interaction on the way of development of the modern Ukrainian rule of law.

State prudence is the ability to arrange the welfare of the state in such a way that it truly achieves the happiness of one and all. The external happiness of man is in general to preserve and increase his external perfection; in relation to the state of happiness, this is especially the security and excess of the earthly goods of all its members without exception; therefore, it is necessary for every citizen to be calm about his or her personality, his freedom, his property, his rights, and that he or she should be able to make it easier to achieve the means for his or her well-being; finally, for the state to be maintained in the unbroken peace of freedom, while its internal strength and external security naturally developed.

We see that addressing the issue of effective restriction of power is the most important problem of maintaining public order. At the same time, he draws attention to the fact that, on the one hand, order is impossible without the government, and on the other – the task of the government must be to protect people from violence and to create conditions for them to realize their interests. But as soon as the government seizes on this task the monopoly on coercion and violence, it itself becomes a threat to the individual. Coercion in itself can help free people pursue their goals only if it promotes in society some universal rules that do not in any way direct a person to some specific purpose, but only allow them to create a private sphere of their interests, and protect it from the unforeseen intrusions of others (including the government), thus leaving it with the necessary freedom.

Key words: balance, human rights, human freedoms, interest, personality, civil society, rule of law.

Вступ. Сьогодні наука, технології й економіка досить розвинені та на перший погляд може здаватися, що природне право тут вже не має майже ніякого значення, проте особливість формування та втілення ідеї права як права кожної людини у створенні нового світу, вплинуло на сучасне праворозуміння. Так природно-правові концепції розвивають певні традиції природних прав людини і визнають їх існування поряд із позитивним правом ідеального порядку відносин між людьми. Тому у сучасних концепціях поняття природного права можна простежити появу ціннісно-ідеальної реальності права, що є умовою прагнення людей до справедливості у сучасному світі, як ідеалу гармонійного поєднання усіх цінностей. Сучасне природне право розглядає людину не як відособлену від суспільства, а як учасника суспільних відносин, що у свою чергу зумовлено більшою зацікавленістю людини до подій, які відбуваються у державі.

Органи державної влади створені суспільством для захисту своїх інтересів, проте вони мають властивість девальвувати повноваження, що їм надані на свою користь, оскільки держава наділена легальним примусом щодо суспільства. Невисока ефективність державного управління та недостатньо розвинене громадянське суспільство може призвести до дисфункції їх взаємодії на шляху розвитку сучасної української правової держави.

Літературний огляд. Дослідженню питання формування балансу інтересів людини, суспільства та держави приділяли увагу такі філософи, науковці та правознавці як Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Г. Ахенваль, Рабінович, Ю. Цуркан-Сайфуліна, В. Качур, Н. Волкова, К. Гасанов, Д. Карпов, В. Радченко та ін.

Мета і завданням дослідження – узагальнити погляди науковців щодо питання механізму формування балансу інтересів особистості, суспільства та держави; синтезувати їх і сформувані механізми їх співвідношення у правовій державі. У ході дослідження планується вирішити ряд завдань: дослідити підходи до визначення терміну баланс інтересів; визначити основні характерні риси формування балансу інтересів особистості, суспільства та держави в різні історичні епохи; висвітлити загальні та відмінні риси інтересів суспільства, особистості та держави; наголосити на значенні права як універсального соціального регулятора інтересів особистості, суспільства та держави.

Основна частина. Ще в Середні віки були спроби вирішення в теоретичному плані завдання обмеження влади якимись розумними рамками і мінімізації її зловживань наявними повноваженнями всупереч інтересам особистості. Окремі аспекти цього питання розглядалися, зокрема в рамках реалізації М. Лютера церковної реформи в Німеччині в XVI в [1, с. 392]. Міркування про необхідність впровадження принципу «розумності» і справедливості влади, а також виключення свавілля з її боку починали висловлюватися вже в умовах абсолютної монархії Т. Гоббсом [2, с. 403], Г. Гроциєм [3, с. 514], Дж. Локком [4, с. 514], Б. Спінозою [5, с. 625] та іншими вченими.

Пізніше, в середині XVIII ст. професором Гельмштедського університету Г. Ахенвалем було сформульовано положення щодо того, що державна розсудливість полягає в умінні влаштувати добробут держави таким чином, щоб цим дійсно досягалося щастя всіх і кожного [6, с. 643]. Зовнішнє щастя людини полягає взагалі в збереженні і збільшенні його зовнішньої досконалості; по відношенню до держави щастя це полягає особливо в безпеці і в надлишках земних благ всіх його членів без виключення; отже, потрібно, щоб кожен громадянин був спокійний щодо своєї особистості, своєї свободи, свого майна, своїх прав, і щоб йому було полегшено досягнення коштів до його добробуту; нарешті, щоб держава підтримувалася в непорушному спокої свободи, при цьому природно розвивалася його внутрішня сила і зовнішня безпека.

Слід зазначити, що Г. Ахенваль став послідовником Германа Конрінга, який першим почав читати лекції з державознавства в Гельмштедському університеті. Г. Конрінг, у свою чергу, прагнув навчити політичних діячів розуміти причини державно важливих явищ, що поділяються на чотири групи: матеріальні – опис території і населення держави, формальні – політичний устрій, кінцеві (цільові) – благополуччя держави і його громадян, адміністративні – управління державою, його апарат (чиновники, армія тощо) [7].

В подальшому оновлення держави як важливого суб'єкта історичних змін розглядалося як важлива умова реалізації прав людини. Відомий австрійський учений Л. Штейн в середині XIX ст. вказував на те, що держава є приватна єдність всіх окремих особистостей. Як таке, воно повинно визначити самостійність останніх. Через це і для них, і для держави виникає межа, що виходить із сутності держави і окремих осіб, що проходить через все державне життя, так як вона виникає з єдності і самостійності всіх [8, с. 532].

Тоді ж французький правознавець Л. Дюгі звертав увагу на необхідність обмеження діяльності держави правом не тільки в цілях, але і в засобах їх досягнення. На цій основі він приходив до висновку про неможливість держави обмежувати окремі права індивіда, бо інакше будуть порушені правила загальної юридичної рівності [9, с. 233]. Фактично міркування Л. Штейна і Л. Дюгі як раз й були пов'язані з пошуками балансу інтересів особистості і держави в сучасному його розумінні.

У кінці XIX – початку XX ст. досить серйозну увагу цій проблемі приділялося вітчизняними вченими-правознавцями. Так, за результатами аналізу розвитку вчення про особисті права Ковалевський М.М. прийшов до висновку про те, що дивлячись на обставини середовища і особисту підготовленість індивідів, що входять до складу держави, можна з одного боку побачити їх самодіяльність, а з іншого – велику опіку над ними. Звідси, на думку М.М. Ковалевського, впливає розширення або, навпаки, звуження індивідуальних прав, в прямому протиріччі з звуженням або розширенням меж державного втручання [10, с. 379].

На те, що головною метою правової (конституційної) держави має бути єднання останньої з народом, у своїй роботі «Держава і особистість» звертав увагу й Б. Кістяківський [10, с. 334]. Він об'єктивно вказував на те, що, хоча в конституційній державі уряд і народ не можуть протиставлятися як щось чуже і як би вороже один одному, водночас вони і не зливаються цілком і не уявляють щось неподільно існуюче. У зв'язку з цим, на думку Б. Кістяківського, основним завданням є створення хоча б деякої єдності між народом і державною владою [4, с. 480].

Загалом, необхідно звернути увагу на складність вирішення питання взаємного врахування інтересів особистості і суспільства. Право як соціальний регулятор передбачає противагу декількох самостійних інтересів, які один одному протиставляються та які обмежують один одного. Призначення права й полягає саме в розмежуванні інтересів, що між собою зіткнулися. Питання про право тільки тоді і виникає, коли одному визнаному інтересу протиставляється інший, також визнаний і також вимагає для себе забезпечення можливості існування.

Зрозуміло, що взаємозалежність інтересів особистості і держави здавна вимагала свого врегулювання і пошуків відповідного розумного балансу. Цей процес був складним, а часом і болючим, особливо на тлі соціальних катаклізмів початку і середини XX ст.

Як зазначав Н. Бердяєв, будь-яке групування вороже свободі особистості. Він зазначав навіть більше радикально, що будь-яке угруповання, що було організоване або таке, що організується є ворожим до свободи і схильним заперечувати людську особистість.

Особистість, що усвідомлює свою цінність і свою первородну свободу, залишається самотньою перед суспільством, перед масовими процесами історії [11, с. 305].

Вбачається, що вирішення цієї суперечності та знаходження розумного балансу між інтересами особистості, суспільства і держави є однією з найважливіших складових такого багато в чому ідеалістичного завдання, як формування досконалого устрою суспільства і державної влади.

Ідеал держави, про який міркували ще Платон і Аристотель (які вважали головною метою держави гармонію суспільних відносин і справедливість [12, с. 294; 13, с. 183]), до сих пір залишається недосяжний на практиці. Більш того, суспільство, як свідчить новітня історія, може розвиватися не тільки в прогресивному, але і в іншому напрямку, перетворюючись в силу ряду причин, наприклад, в тоталітарну державу, коли, на думку С. Гессена, стверджується безумовна необмеженість державної влади, тобто неподільна належність особи державі [14, с. 72].

Висновок. Бачимо, що вирішення питання ефективного обмеження влади є найважливішою проблемою підтримки громадського порядку. З одного боку, порядок неможливий без уряду, а з іншого – задача уряду повинна полягати в захисті людей від насильства і в створення умов для реалізації ними своїх інтересів, але як тільки уряд захоплює задля вирішення цього завдання монополію на примус і насильство, вона сама стає загрозою індивіду. Примус же сам по собі може допомогти вільним людям переслідувати свої цілі тільки в тому разі, якщо він сприяє дотриманню в суспільстві якихось універсальних правил, які аж ніяк не направляють людини до якоїсь певної мети, а лише дозволяють їй створити і приватну сферу своїх інтересів, і захистити її від непередбачуваних вторгнень інших людей (включаючи і уряд), тим самим залишаючи йому необхідну свободу.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ : Наук. думка, 2006. Т. 6. 392 с.
2. Томас Гоббс. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с.
3. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / за ред. Л.В. Губерський. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
5. Політична енциклопедія / за ред. Ю. Левенець. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 684 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М. Головатого. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
7. Krp.dhi-moskau.org. URL: <https://krp.dhi-moskau.org/en/originals/dissertation-de-ratione-status> (дата звернення: 11.01.2021).
8. Юридична енциклопедія / за ред. Ю. Шемшученко. Київ, 2004 Т. 6: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. 768 с.
9. Політична енциклопедія / за ред. Ю. Левенець. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 233 с.
10. Енциклопедія історії України : у 10 т. / за ред. В. Смолій. Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2007. Т. 4. С. 379.
11. Бердяев Н.А. Самопознание: Сочинения. Харьков : Изд-во Фолио. 2001. С. 305.
12. Платон. Діалоги. Харків : Фолио. 2008. С. 349.
13. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. С. 239.
14. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / за ред. В. Стёпин. Москва : Мысль, 2010, С. 564.